

ГУМАНІЗАЦІЯ І ГУМАНІТАРИЗАЦІЯ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ЇЇ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

Ідея гуманізації і гуманітаризації освіти має давнє коріння. Але її дійсна реалізація виявилася можливою лише в умовах демократизації суспільних процесів. Адже справжня гуманізація передбачає не тільки прагнення до людяності, але й впровадження гуманістичних засад у соціальні відносини. Проте розвиток гуманістичної традиції в освіті в контексті її демократизації сьогодні пов'язується переважно з подоланням технократизму як способу мислення і діяльності. Тому в навчальних закладах України особлива увага звертається на необхідність поглиблення гуманітаризації інженерно-технічної та природничо-наукової освіти. Але гуманізація освіти також передбачає орієнтацію навчально-виховного процесу на суб'єкт-суб'єктні відносини, в яких формуються найкращі демократичні якості тих, хто навчається – їх прагнення свободи, активна життєва позиція, ініціативність, готовність до колективної інтелектуальної діяльності тощо.

У статті наголошується, що гуманізація і гуманітаризація освіти припускають реалізацію принципово нової її спрямованості, пов'язаної не з підготовкою «знеособлених» майбутніх фахівців, а з досягненням гармонійно й професійно розвиненої особистості. Гуманістична спрямованість освіти змінює традиційне уявлення про таку її мету, як узвичаєне формування системи знань, умінь і навичок. Сьогодні гуманістична мета освіти вимагає негайного перегляду її змісту, який повинен включати не тільки новітню науково-технічну інформацію, а й гуманітарні особистісно розвиваючі знання й уміння, досвід творчої діяльності, емоційно ціннісне ставлення до світу й людини в ньому, а також систему морально-етичних почуттів, що визначають її поведінку в різноманітних життєвих ситуаціях. Таким чином, гуманізація та гуманітаризація освіти в контексті її демократизації передбачає реалізацію людиновимірного орієнтованого навчання, спрямованого на гуманізацію соціального, соціально-політичного та соціально-культурного середовища.

Ключові слова: гуманізм, гуманізація освіти, гуманітаризація освіти, демократизація освіти.

Siladii I. M.

HUMANIZATION AND HUMANITARIANIZATION OF EDUCATION IN THE CONTEXT OF ITS DEMOCRATIZATION

The idea of humanization and humanitarianization of education has long roots. But its actual implementation was possible only in the context of

democratization of social processes. After all, true humanization involves not only the pursuit of humanity, but also the introduction of humanistic principles in social relations. However, the development of the humanistic tradition in education in the context of its democratization today is mainly associated with overcoming technocracy as a way of thinking and acting. Therefore, in educational institutions of Ukraine special attention is paid to the need to deepen the humanization of engineering and science education. But the humanization of education also presupposes the orientation of the educational process on subject-subject relations, in which the best democratic qualities of learners are formed - their desire for freedom, active life position, initiative, readiness for collective intellectual activity, etc.

The article emphasizes that the humanization and humanitarianization of education involves the implementation of a fundamentally new direction, not related to the training of «impersonal» future professionals, but to achieve a harmonious and professionally developed personality. Today, the humanistic goal of education requires an immediate review of its content, which should include not only the latest scientific and technical information, but also humanitarian personal development knowledge and skills, creative experience. Thus, the humanization and humanitarianization of education in the context of its democratization involves the implementation of human-oriented learning aimed at humanizing the social, socio-political and socio-cultural environment.

Keywords: humanism, humanization of education, humanitarianization of education, democratization of education.

У сучасній науці й філософії сутність поняття «гуманізм» розкривається як «щось людське, властиве справді освіченій людині», гуманність – як «людяність, благодущність, людинолюбство, милосердя, любов до ближнього» [1], а гуманізація – як «визнання людини як особистості, її права на свободу, реалізацію її спроможностей, утвердження блага людини як провідного критерію суспільних відносин» [2, с. 34]. Отже, у широкому розумінні під гуманізмом розуміється прагнення до людяності, внесення гуманістичних засад у соціальні відносини. Сучасний гуманізм також часто пов'язують з вільнодумством, різноманітними формами нетеїстичних переконань, критичним мисленням, демократичними ідеалами та загальнолюдськими цінностями [3, с. 82].

Розвиток гуманістичної традиції в освіті в контексті її демократизації сьогодні пов'язується з подоланням феномену технократизму як способу мислення та діяльності. Технократичне мислення – «це світогляд, істотними рисами якого є примат засобу над метою, часткової мети над смислом і загальнолюдськими інтересами і цінностями. Для технократичного мислення не існує категорій моральності, совісті, людських переживань і гідності» [4, с. 96].

«Антитехнократична тенденція втілюється в спробах гуманітаризації та гуманізації освіти» [5, с. 157], зазначає С. Ф. Клепко. В межах індустріальної цивілізації спосіб взаємодії людини з природою базувався

переважно на механістичних принципах, які закладені в техніці, і через це визначає мислення та діяльність індивідів. Гуманітаризація протистоїть технократизмові, який глибоко в'ївся в тканину освітнього простору. Гуманізація освіти повинна подолати бездушний технократизм, вона протистоїть тоталітарним та авторитарним способам здійснення педагогічного процесу [6, с. 198], зазначає А. Сакур. Гуманітаризація освіти – це засіб глобальної гуманізації суспільства, який є необхідним для подолання негативних тенденцій у розвитку техногенної цивілізації [7, с. 85], зауважує Р. В. Євсович.

Ідея гуманізації освіти має велике філософсько-антропологічне й соціально-політичне значення, оскільки від її вирішення залежить стратегія суспільного руху, що може або гальмувати розвиток кожної конкретної особистості й цивілізації, або навпаки – сприяти йому. «Сучасна система освіти може зробити свій внесок у становлення сутнісних сил людини, її соціально цінних світоглядних і моральних якостей, які необхідні в майбутньому. Гуманістична філософія освіти спрямована на благо людини, на створення екологічної й моральної гармонії у світі», [8, с. 21] – зазначають сучасні педагоги.

Сам термін «гуманізація» в психолого-педагогічному аспекті тлумачиться по-різному. Деякі автори під «гуманізацією» розуміють необхідність гуманітаризації змісту освіти. Зазвичай, зазначає В. С. Возняк, під гуманітаризацією розуміють просте збільшення питомої ваги дисциплін гуманітарного циклу, оскільки вони причетні до особистісного самовизначення людини. Гуманітаризація, за задумом, повинна протистояти сцієнтизації освіти. Проте якщо справа обмежується лише перерозподілом навчальних годин на ті чи інші предмети, нічого не зміниться. Необхідно олюднити сам педагогічний процес, адже знання, що привласнені у відчуженій від власних смислів суб'єкта формі, виражені і завчені за формальною схемою, на практиці не реалізуються» [9, с. 269]. Саме тому гуманітаризація освіти постає як підвищення статусу гуманітарних дисциплін, що передбачає як збільшенню їх «питомої ваги», так і якісні зміни складових їхнього відновлення, звільнення від примітивного схематизму, виявлення загальнолюдських цінностей, «олюднення», диференціації та індивідуалізації навчального матеріалу [10, с. 64]. Це надає можливість учням та студентам оволодіти не лише певною сумою знань у тій чи іншій сфері, але й загальнолюдською культурою, на основі якої здійснюється розвиток особистості. Адже, як відомо, «утвердження гуманізму для людини і в людині здійснюється тільки через культуру» [11, с. 326].

Традиційно особлива увага приділяється гуманітаризації інженерно-технічної та загалом негуманітарної освіти. Необхідність посилення гуманітарного та фундаментального компонентів інженерно-технічної освіти пов'язується, між іншим, із особливостями постіндустріального розвитку та новітніми технологіями виробництва, такими, як: гуманізація

техніки, що проявляється і в структурі, і в характері її застосування – зростає виробництво техніки, що задовольняє потреби людини, надає праці більш творчого характеру; підвищення наукоємності виробництва, пріоритету високотехнологічних систем; мініатюризація техніки, деконцентрація виробництва, запрограмованого на швидку реакцію щодо змін технологій і попиту на продукцію. Як наслідок висуваються вимоги щодо збільшення обсягу гуманітарних дисциплін у загальному обсягу навчальних дисциплін (вони мають становити не менше 15-20 % для негуманітарних вищих навчальних закладів, і їх відсоток повинен збільшуватись); усунення міждисциплінарних розривів як по вертикалі, так і по горизонталі; обов'язкової наявності поглибленої мовної підготовки [12, с. 11-12].

Результатом гуманітаризації інженерно-технічної освіти має бути засвоєння майбутніми фахівцями основ гуманітарних і соціально-економічних наук; високий рівень професійної етики, правової та екологічної усвідомленості; уміння самоорганізації й організації колективу працівників на діалогічних засадах; володіння культурою мислення; здатність до переоцінки та аналізу власних професійних можливостей; уміння набувати нові знання й передавати їх іншим; усвідомлення соціальної ролі майбутньої професійної діяльності тощо [13, с. 106]. Адже, гуманітаризація освіти як така покликана забезпечити підготовку людей до ефективного існування в умовах змінюваності та невизначеності, сприяти формуванню навичок до оцінки проблем та вміння їх раціонального вирішення, стимулювати потреби продуктивного творчого характеру [14, с. 178].

Інші дослідники не схильні ототожнювати процеси гуманізації та гуманітаризації освіти. Гуманізація трактується ними значно ширше – як «теоретична і практична орієнтація всієї освітньої системи на забезпечення успішності процесу дорослішання й соціалізації кожної людини, її ментального, психічного і фізичного розвитку, формування спроможності до екобезпечної діяльності й активної участі в житті суспільства, держави тощо» [15, с. 61]. Згідно такому підходу гуманізація освіти передбачає втілення в життя вихідних керівних положень, при дотриманні яких учні переконуються в тому, що людина – не засіб, а самоціль суспільства. З раннього дитинства у них пробуджується інтерес до оточуючого світу, інших людей і до самих себе, відбувається їх становлення як особистості [16, с. 137]. У такому контексті гуманізація постає ключовою ланкою нового педагогічного мислення – як такого, що центрує увагу на людині та осмисленні останньою своєї діяльності [10, с. 63].

Окрім того, гуманізація освіти в наукових і педагогічних колах розуміється як процес, як одна з тенденцій розвитку освіти, як принцип її побудови і принцип концепції виховання. Нерідко головним при цьому вважається гуманне ставлення до тих, хто навчається, дотримання «засад гуманності», яку, в свою чергу, ототожнюють із гуманізмом, оскільки гуманність (людяність), будучи властивістю свідомості, чуттєвої сфери і

поведінки людини, передбачає добре ставлення до оточення, співпереживання іншим, сприяння їхньому благу, за умов відсутності причин для іншої поведінки, а гуманізм підкреслює можливості «прогресивного розвитку індивідів і спільнот та розширення простору їхньої свободи» [17, с. 59].

Окремі дослідники гуманізацію освіти трактують досить вузько як демократизацію характеру взаємодії викладача і студентів, де обидва учасника виступають активними паритетними, рівноправними, за мірою їх знань та можливостей, партнерами. Як зазначає А. О. Вербицький, «гуманістичні умови навчання, демократичні відносини між викладачами й студентами, творча обстановка міжособистісної взаємодії та спілкування «виробляють» один тип особистості, а авторитарно-бюрократична технологія «передання» інформації – суттєво інший» [18, с. 67]. Такий спосіб організації «педагогічної взаємодії» викладача і студента, коли пасивність студента в колективній, взаємодоповнюючій співпраці всіх рівноправних учасників навчального процесу стає неможливою, рефлектує глибинну сутність процесу гуманізації освіти.

Гуманізація освіти у такому розумінні передбачає орієнтацію навчально-виховного процесу на суб'єкт-суб'єктні відносини, коли головною фігурою у навчанні є не викладач, а учень, студент, який зацікавлений у засвоєнні знань [17, с. 158]. Саме той, хто навчається, є активним, ініціативним, готовим до колективної інтелектуальної діяльності, яка може бути досягнута, наприклад, за допомогою проблемно-діалогового викладання. Активність досягається через почуття внутрішньої свободи через визнання права на вибір, що добре узгоджується з технологіями модульного навчання, які пропагує Болонський процес, методологічною базою якого є філософія неогуманізму, прийнята Римським клубом.

Варто відзначити, що термінологічна нез'ясованість гуманізації і гуманітаризації зумовлена лінгвістичною схожістю «ядерних» коренів цих слів, від яких вони беруть своє походження. Термін «гуманізація» (від латинського слова *humanus* – людський, людяний) тлумачиться як «поширення та утвердження принципів чуйного ставлення до людини, турботи про благо та поваги до її гідності в якій-небудь сфері суспільного життя», а гуманітаризація (від лат. *humanitas*, фран. *humanitaire* – людська природа, освіченість) набуває значення «орієнтації діяльності людини на досягнення суспільних наук, що вивчають людину та її культуру, або стосується людського суспільства, людини як члена суспільства, її прав та обов'язків» [19, с. 100]. Таким чином, зосередженість на людині, пріоритет цінності її індивідуальності над цінностями суспільно-політичних інститутів – так може бути сформульована спільна думка, що лежить в основі обох тлумачень.

Лінгвістично-етимологічний аналіз термінів «гуманізація» та «гуманітаризація» дає можливість зробити висновок про спрямованість процесів, що презентуються цими термінами в теорії педагогіки, на

формування особистісної зрілості та «олюднення» змісту освіти в загалом [10, с. 65]. Тому концепція гуманізації змісту освіти нерозривно пов'язана з її гуманітаризацією. Гуманізація передбачає визнання цінності людини як особистості, а знання про людину, формування гуманістичних міжособистісних відносин забезпечує гуманітаризація освіти [7, с. 84]. Перша методологічно й теоретично обґрунтовує шляхи формування особистості фахівця. Друга – реалізує ці ідеї. Як зазначає А. Сакун, гуманізація створює необхідну основу для гуманітаризації, а остання, своєю чергою, доводить гуманізацію до дійсної форми [6, с. 198].

Як взаємно залежні, процеси гуманізації та гуманітаризація освіти припускають реалізацію принципово нової її спрямованості, пов'язаної не з підготовкою «знеособлених» майбутніх фахівців, а з досягненням гармонійно й професійно розвиненої особистості. Гуманістична спрямованість освіти змінює традиційне уявлення про таку її мету, як узвичаєне формування системи знань, умінь і навичок. Сьогодні гуманістична мета освіти вимагає негайного перегляду її змісту, який повинен включати не тільки новітню науково-технічну інформацію, а й гуманітарні особистісно розвиваючі знання й уміння, досвід творчої діяльності, емоційно ціннісне ставлення до світу й людини в ньому, а також систему морально-етичних почуттів, що визначають її поведінку в різноманітних життєвих ситуаціях [10, с. 64].

Гуманізація та гуманітаризація освіти припускають єдність загальнокультурного, морального й професійного розвитку особистості. Відомий український психолог Г.О. Балл визначає провідну ідею гуманізації освіти як орієнтацію цілей, змісту, форм і методів впливу на особистість учня, гуманізацію її розвитку. Найважливішими складниками гуманізації освіти він вважає:

- гуманістичне переосмислення основних функцій освіти;
- гуманізацію сьогодення життя кожного учня;
- втілення гуманістичних засад у загальній організації системи освіти;
- любов і повагу до учнів із боку педагогів;
- стимулювання розвитку суб'єктивних якостей учнів;
- запровадження в освіті діалогічних засад;
- виховання учнів у дусі гуманістичних цінностей;
- розвиток і діяльність особистості педагога як суб'єкта гуманістично орієнтованої освіти [17, с. 21].

Отже, гуманізація та гуманітаризація освіти в контексті її демократизації передбачають реалізацію людиновимірного орієнтованого навчання, спрямованого на гуманізацію соціального, соціально-політичного та соціально-культурного середовища, тобто всі ті гуманістичні критерії процесу навчання, необхідні для розвитку творчих здібностей і навичок.

Гуманізація та гуманітаризація має охопити всі ланки безперервної освіти – від дошкільного виховання до післядипломної освіти («навчання

впродовж життя»). Водночас саме класична університетська освіта, у межах якої споконвічно втілюється в життя принцип свободи освіти й особи, є найбільш придатним ґрунтом для всебічного розвитку особистості. Як зазначає ректор Києво-Могилянської академії В. Брюховецький, лише «в університетах можна створити такі умови, в яких людина розкриє свій талант, зрозуміє, в чому він полягає. І можна створити такі умови, коли людина відчує смак свободи: як брунька розкривається, так і вона вибухне і раптом зрозуміє, яке це велике благо – бути вільною. Говорити і діяти так, як ти хочеш, у межах, очевидно, суспільних норм і правил, але так, як ти хочеш, а не так, як тобі вказують. Ці дві речі може зробити тільки справжній університет» [19, с. 20]. Отже, найнагальніше завдання університету полягає у формуванні такого рівня свободи, за якого особа здійснює власний життєвий проект у формі суспільного внеску. Свободу не можна передати студентам у формі готових знань, які треба запам'ятати. Вони мають вчувати її упродовж свого навчання. Власне, тоді свобода вчитися й відповідати за результати свого навчання, свобода спілкуватися, приймати самостійно рішення стане істотною рисою освіченої людини. Свобода університетського життя, переконаний В. Брюховецький, через його випускників буде непомітно, але послідовно завойовувати життєвий світ суспільства.

Крім того, гуманізації та гуманітаризації освіти сприяє сама свобода університетського життя, що має різні виміри – від особистісних до інституційних. Вони безпосередньо взаємопов'язані, позаяк міжвузівське співробітництво відкриває можливості для взаємообміну студентами та викладачами; використання зарубіжних програм, підручників, літератури та комп'ютерно-мережевих технологій. Принцип свободи освіти передбачає широку автономію університетів та демократизацію їхнього життя [19, с. 18]. Отже, демократизація освіти не можлива без її належної гуманізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Москва : Русский язык. Т. 1: А-З. 2000. 699 с.
2. Романенко М. І. Гуманізація освіти: концептуальні проблеми та практичний досвід : монографія. Дніпропетровськ : Промінь. 2001. С. 34–39.
3. Силкіна С. О. Парадигма гуманізму в контексті сучасного філософського дискурсу. *Культура і сучасність* : зб. наук. праць. Київ : Міленіум. 2012. № 2. 262 с.
4. Гончаренко С. У. Зміст загальної освіти і її гуманітаризація. *Неперервна професійна освіта* : проблеми, пошуки, перспективи. Київ : ВПЮЛ. 2000. С. 81–107.
5. Клепко С. Ф. Конспекти з філософії освіти. Полтава : ПОППО. 2007. 420 с.

6. Сақун А. Проблема гуманізації освіти в контексті особисто-орієнтованого підходу. *Філософські обрії*. 2012. № 28. С. 193–201.
7. Євсович Р. В. Гуманізація та гуманітаризація вищої освіти в Україні : історичний контекст. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика*. 2012. № 5 (52). С. 79–87.
8. Слостенин В. А., Исаев И. Ф., Мищенко А. И., Шиянов Е. Н. Педагогика : Учеб. пособие для студентов пед. учеб. заведений. Москва : Школьная пресса, 2002. 512 с.
9. Возняк В. С. Співвідношення розсудки і розуму як філософськопедагогічна проблема. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. 2008. 357 с.
10. Гончар О. В. Педагогічна взаємодія як ключова складова гуманізації навчального процесу у вищому навчальному закладі. *Наукові записки. Серія : Педагогіка*. 2010. № 2. С. 62–66.
11. Сущенко Т. І. Важливі тенденції суспільного розвитку та їх вплив на посилення педагогізації освітніх процесів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2014. Вип. 35 (88). С. 323–330.
12. Бахтіярова Т. Ш., Язвінська О. М. Комплексний підхід до гуманізації інженерно-технічної освіти в контексті фундаменталізації професійної підготовки. *Вісник : збірник наукових праць НТУ*. 2011. Вип. 24 (1). С. 8–13.
13. Шаргун Т. О. Гуманізація професійної підготовки майбутніх фахівців залізничного транспорту. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. Вип. 29. С. 102–108.
14. Цимбалюк Н. М., Калініченко В. І. Проблеми гуманітаризації вищої освіти в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2010. № 891 С. 176–179. Режим доступу : http://www.sociology.kharkov.ua/socio/docs/magazin/vesnik_soc/891.pdf.
15. Євсович Р. В. Тезарусний підхід до визначення поняття гуманізація та гуманітаризація вищої освіти. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика*. 2013. № 2 (55). С. 58–68.
16. Брежнева С. Визначення змісту основних принципів гуманізації навчально-виховного процесу молодших школярів на уроках музичного мистецтва. *Молодь і ринок*. 2015. №1 (120). С. 137–141.
17. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). Житомир : ПП «Рута». Вид-во «Волинь». 2008. 232 с.
18. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе : контекстный подход : [метод. пособие]. Москва : Высшая школа. 1991. 207 с.
19. Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України [гол. ред. В. Г. Кремень]. Київ : Юрінком Інтер. 2008. 1040 с.

REFERENCES

1. Dal, V. Y. (2000). *Tolkovy slovar zhyvoho velykorusskoho yazyka : v 4 t.* [The Russian language dictionary]. Moskva : Russkyi yazyk. 699 p. [In Russian].

2. Romanenko, M. I. (2001). Humanizatsiia osvity : kontseptualni problemy ta praktychnyi dosvid : monohrafiia. [Humanization of education : conceptual problems and practical experience: monograph]. Dnipropetrovsk : Promin. pp. 34–39. [In Ukrainian].
3. Sylkina, S. O. (2012). Paradyhma humanizmu v konteksti suchasnoho filozofskoho dyskursu [The paradigm of humanism in the context of modern philosophical discourse]. Culture and modernity: collection of scientific works. K. : Milenium. vol. 2. 262 p. [In Ukrainian].
4. Honcharenko, S. U. (2000). Zmist zahalnoi osvity i yii humanitaryzatsiia. [The content of general education and its humanization]. Neperervna profesiina osvita : problemy, poshuky, perspektyvy. Ukrainian scientific journal. K.: VIPOL. pp. 81–107. [In Ukrainian].
5. Klepko, S. F. (2007). Konspekty z filozofii osvity. [Summaries of the philosophy of education]. Poltava. POIPPO. 420 p. [In Ukrainian].
6. Sakun, A. (2012). Problema humanizatsii osvity v konteksti osobysto-orientovanoho pidkhodu. [The problem of humanization of education in the context of personal-oriented approach]. Filozofski obrii. Ukrainian scientific journal. № 28., pp. 193–201. [In Ukrainian].
7. Yevsovykh, R. V. (2012). Humanizatsiia ta humanitaryzatsiia vyshchoi osvity v Ukraini: istorychnyi kontekst. [Humanization and humanization of higher education in Ukraine: historical context]. Dukhovnist osobystosti : metodolohiia, teoriia i praktyka. Ukrainian scientific journal. № 5 (52). pp. 79–87. [In Ukrainian].
8. Slastenyn, V. A., Ysaev Y. F., Myshchenko A. Y., Shyianov E. N. (2002). Pedahohyka : Ucheb. posobye dlia studentov ped. ucheb. zavedenyi. [Pedagogy]. Tutorial. M. : Shkolnaia pressa. 512 p. [In Russian].
9. Vozniak, V. S. (2008). Spivvidnoshennia rozsudku i rozumu yak filozofskopedahohichna problema. [Correlation of reason and mind a philosophical-pedagogical problem]. Monograph. Drohobych: Redaktsiino-vydavnychiy viddil Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. Ivana Franka. 2008. 357 p. [In Ukrainian].
10. Honchar, O. V. (2010). Pedahohichna vzaiemodiia yak kliuchova skladova humanizatsii navchalnoho protsesu u vyshchomu navchalnomu zakladi. [Pedagogical interaction as a key component of humanization of the educational process in a higher educational institution]. Naukovi zapysky. Seriia : Pedahohika. Ukrainian scientific journal. № 2. pp. 62–66. [In Ukrainian].
11. Sushchenko, T. I. (2014). Vazhlyvi tendentsii suspilnoho rozvytku ta yikh vplyv na posylennia pedahohizatsii osvity protsesiv. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh. [Important trends in social development and their impact on strengthening the pedagogization of educational processes]. Collection of scientific works. Vol. 35 (88). pp. 323–330. [In Ukrainian].
12. Bakhtiarova, T. Sh., Yazvinska O. M. (2011). Kompleksnyi pidkhid do humanizatsii inzhenerno-tekhnichnoi osvity v konteksti fundamentalizatsii profesiinoy pidhotovky. [Complex approach to humanization of engineering and

technical education in the context of fundamentalization of professional training]. Visnyk: zbirnyk naukovykh prats NTU. Collection of scientific works, vol. 24(1), pp. 8-13. [In Ukrainian].

13. Sharhun, T. O. (2013). Humanizatsiia profesiinoi pidhotoky maibutnikh fakhivtsiv zaliznychnoho trasportu. [Humanization of professional training of future railway transport specialists]. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh. Collection of scientific works. Vol. 29. pp. 102-108. [In Ukrainian].

14. Tsymbaliuk, N. M., Kalinichenko, V. I. (2010). Problemy humanitaryzatsii vyshchoi osvity v Ukraini. [Problems of humanitarianization of higher education in Ukraine]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Ukrainian scientific journal. № 891. pp. 176-179. Access mode: http://www.sociology.kharkov.ua/socio/docs/magazin/vesnik_soc/891.pdf. [In Ukrainian].

15. Yevsovych, R. V. (2013). Tezarusnyi pidkhod do vyznachennia poniattia humanizatsiia ta humanistryzatsiia vyshchoi osvity. [Thesaurus approach to defining the concept of humanization and humanization of higher education]. Dukhovnist osobystosti : metodolohiia, teoriia i praktyka. Ukrainian scientific journal. № 2 (55), PP. 58-68. [In Ukrainian].

16. Brezhneva, S. (2015). Vyznachennia zmistu osnovnykh pryntsyviv humanizatsii navchalno-vykhovnoho protsesu molodshykh shkoliariv na urokakh muzychnoho mystetstva. [Determining the content of the basic principles of humanization of the educational process of junior high school students in music lessons]. Molod i rynok. Ukrainian scientific journal. № 1. (120). PP. 137-141. [In Ukrainian].

17. Ball, H. O. (2008). Oriientyry suchasnoho humanizmu (v suspilnii, osvitnii, psykholohichnii sferakh). [Landmarks of modern humanism (in the social, educational, psychological spheres)]. Zhytomyr : PP «Ruta», Vyd-vo «Volyn». 232 p. [In Ukrainian].

18. Verbytskyi, A. A. (1991). Aktyvnoe obuchenye v vyssei shkole : kontekstnyi podkhod : [metod. posobye]. [Active learning in higher education : a contextual approach]. Methodical manual. M. : Vysshaia shkola. 207 p. [in Russian].

19. Kremen, V. M. (Ed.). (2008). Entsyklopediia osvity. [Encyclopedia of Education]. K. : Yurinkom Inter, 1040 p. [In Ukrainian].

syladiy@ukr.net

Рецензент: д. пед. н., професор Дем'яненко Н.М.